

INFLUENȚE CENTRAL-EUROPENE ÎN ARHITECTURA BISERICII EVANGHELICE DIN SIBIU

Central-European Influences in the Architecture of St. Mary Church in Sibiu

Dr. Mihaela Sanda SALONTAI
Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

Abstract: The Lutheran parish church at Sibiu portrays a particular case with respect to the reception of the Hall system in Transylvania, which is illustrated by the partial transformation of its Gothic basilican nave, in the second half of the fifteenth century. It concerned the south aisle, which was raised up to the central vessel's height and was provided with a gallery above the earlier structures. The most impressive element of the gallery is the late Gothic vault featuring a star motif with the center marked by a square, considered characteristic to the mason's lodge in Steyr (Austria). The rows of triangular gables crowning the south facade represent a North German prototype, most likely mediated by the Viennese lodge, while the chapel above the south porch displays a solution common in the former region of Upper Hungary (Slovakia) during the Late Gothic period.

Keywords: Lutheran parish church, Gothic vault, architecture, influence

Rezultat al unui complex de factori de ordin economic, politic, cultural și confesional, patrimoniul construit din Transilvania reflectă deopotrivă specificul local și interferențele cu mediul central european¹. În arhitectura religioasă medievală, hala gotică constituie un tip adoptat în landurile germane și în Austria începând de la sfârșitul secolului al XIII-lea, evoluând într-o diversitate de soluții care vor marca sistemele constructive din aria central-europeană până în la sfârșitul goticului târziu. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, structura hală a fost introdusă și în Transilvania, mai întâi la corul bisericii parohiale din Sebeș, apoi la Brașov și Cluj, iar în secolul XV sistemul a fost preluat de majoritatea bisericilor orășenești și din târguri.

Biserica parohială din Sibiu ilustrează un caz particular de receptare a sistemului hală în Transilvania, materializat prin transformarea parțială a unei nave bazilicale, în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Istoria edificiului cuprinde mai multe etape de construcție desfășurate începând din prima jumătate a secolului al XV-lea și până în primele decenii ale secolului al XVI-lea; pe parcursul celor două secole biserica a fost aproape permanent în șantier, fiind supusă

---

¹ Prezentul studiu face parte dintr-un proiect de cercetare mai amplu, având ca temă arhitectura bisericilor hală din Transilvania, finanțat prin programul Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorale. Contract: POSDRU 89/1.5/S/61104.

unor extinderi și transformări care au generat o configurare spațial-volumetrică unică în peisajul arhitecturii ecleziastice transilvănene. O fază importantă, care a influențat în mod hotărâtor arhitectura clădirii, o reprezintă încercarea de realizare a unei biserici hală în decursul secolului al XV-lea. În acest scop, în locul unei reconstrucții integrale s-a ales calea unor transformări în etape, care au fost doar parțial finalizate.

Cunoștințele actuale despre istoria construcției se bazează pe surse documentare și pe concluziile unor cercetări efectuate cu ocazia restaurărilor din secolul XIX și de la începutul secolului XX. Datele privind cronologia edificării rămân în bună parte orientative și controversate. În această privință, opiniile specialiștilor diferă în funcție de interpretarea dată informațiilor din izvoare, conducând la concluzii diverse atât pentru delimitarea etapelor cât și pentru datare. În forma sa inițială, edificiul era o bazilică gotică, având transept și un turn la vest, înglobat navei centrale. Datarea acestei construcții a fost apreciată între mijlocul și sfârșitul secolului al XIV-lea², pe baza unor documente care atestă terminarea corului înainte de 1351, apoi în 1360 în registrele bisericii apar mențiuni despre strângerea de fonduri pentru construcție, iar în anii 1370-1373 sunt menționate donații pentru realizarea unor ferestre³. În cursul secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului următor au fost, pe rând, extinse nava, sacristia și brațul nordic al transeptului, au fost construite pridvoare în fața portalurilor de sud și nord, iar colaterala de sud a fost înălțată până la nivelul navei centrale.

Cronologia etapelor de construcție reprezintă un subiect care nu a fost încă pe deplin lămurit⁴. Informațiile din izvoare atestă finalizarea unor extinderi *in latitudine et longitudine* în 1460⁵, iar registrele de socoteli ale orașului conțin mențiuni despre plata unor lucrări executate la biserică în anii 1493 - 1494, 1505 – 1506, 1509⁶. Extinderea sacristiei în 1471 este atestată prin inscripții, iar despre porticul intrării de nord se știe că a fost terminat în anul 1509 de către maestrul pietrar Nicolae⁷.

Potrivit documentului mai sus menționat, prelungirea navei spre vest a avut loc înainte de 1460 și a cuprins traveele din fața turnului, nu și cele situate în dreptul acestuia la nord și sud, care făceau parte din configurația inițială a bazilicii. Acest lucru este dovedit de arhitectura

---

² Reissenberger 1884, p. 16 ; Roth 1905, pp. 42-43.

³ Entz 1996, p. 402.

⁴ Problemă abordată într-un număr însemnat de lucrări monografice și studii dedicate bisericii evanghelice, cu concluzii sintetizate recent de Nidermaier 2008, pp. 271-285.

⁵ *Urkundenbuch*, VI, p. 88.

⁶ *Rechnungen*, pp. 175-77, 450, 447, 543.

⁷ *Rechnungen*, p. 543.

bolților din navele laterale, respectiv de prezența vechilor console și chei de boltă, similare cu cele din traveele răsăritene. Prezența masivului turn a determinat o relativă scindare a spațiului interior pe direcția longitudinală, în special în dreptul navei centrale, care comunica cu așa numita „biserică nouă”⁸ prin vechiul portal de vest. Cu prilejul lucrărilor de restaurare întreprinse în anii 1853-55, turnul a suferit o consolidare materializată prin zidirea arcadei răsăritene de la nivelul parterului, fiind astfel întreruptă comunicarea între cele două secțiuni ale navei centrale⁹. În același context, extinderea navei a fost amenajată într-un spațiu destinat expunerii lespezilor funerare scoase din interiorul bisericii¹⁰, astăzi cunoscut sub numele de Ferula. Acest spațiu a devenit o încăpăre complet izolată de restul navei, prin construirea unor ziduri în colaterale, care au fost prevăzute cu uși înzestrate cu imitații de portaluri gotice din piatră; aparent, la construcția zidurilor s-a avut în vedere închiderea deja realizată cu ocazia consolidării laturii de est a turnului, astfel încât la compartimentare a fost ales același traseu.

Atât ipoteza unei extinderi la vest în două etape cât și funcțiunea noului spațiu au fost mult timp speculate în istoriografie. Recentele cercetări arheologice efectuate în exteriorul edificiului au infirmat ipoteza asocierii acestei extinderi cu așa numita capelă anexată în spatele bisericii și aflată în construcție în 1448¹¹, care s-a dovedit a fi de fapt deambulatoriul unui cor hală rămas nefinalizat. Relativa izolare a spațiului construit în fața turnului de vest, dând impresia unui nartex, l-a determinat pe Victor Roth să presupună desfășurarea aici a unor activități conexe funcțiunii liturgice, cum ar fi împărțirea pomenilor sau unele îndeletniciri administrative¹². Din păcate, atât trecerea la Reformă cât și restaurările pe care le-a suferit biserica în decursul timpului au contribuit la dispariția unor detalii decorative (cum ar fi luneta actualului portal de vest și statuile de pe montanți), care ar fi putut oferi indicii asupra unui eventual program iconografic semnificativ pentru funcțiune în perioada cultului catolic¹³.

Mărirea bisericii parohiale trebui să fi avut drept cauză principală nevoia crescândă de spațiu motivată de dezvoltarea continuă a orașului, a cărui populație a ajuns în preajma anului

---

⁸ Soterius 2006, p. 153; Möckesch 1839, p. 5.

⁹ Neugeboren 1855, p. 14

¹⁰ Neugeboren 1855, pp. 14-15; Gündisch 1947, pp. 10-11.

¹¹ Reissenberger 1884, p. 8; Vătășianu 1959, pp. 227-228; Marcu Istrate 2007, pp. 66-69.

¹² Roth 1905, p. 44.

¹³ Faptul că galeria de sud se extinde în ferulă, indică o integrare a celei din urmă în spațiul și funcțiunea navei. N-ar fi exclus ca în topografia interiorului din perioada cultului catolic acest spațiu să fi adăpostit, printre altele, și vasul de botez turnat în 1438 de maistrul Leonhardus. Pentru tradiția amplasării cristei în zona de vest a bisericilor a se vedea: Otte 1855, p. 30; Johnson 2007, p. 260; Božová et alii 1998, p. 115.

1500 la circa 1800 de familii¹⁴. Numărul tot mai mare de altare fundate în perimetrul bisericii cu multiplicarea officianților și serviciilor religioase, a procesiunilor și serviciilor speciale, care trebuiau adăpostite în biserică, au impus căutarea unor soluții de adaptare a spațiului interior la dinamica funcțională¹⁵. Valoarea de reprezentare pentru comunitatea locală, pe care o deținea biserica parohială și resursele disponibile pentru finanțarea lucrărilor de construcții sunt deopotrivă elemente care au contribuit la evoluția arhitectonică a edificiului. Din această perspectivă trebuie privite extinderile realizate în etape, care într-un final, se pare, urmau să ducă la metamorfozarea unei bazilici cu transept într-o biserică hală. Construcția galeriei peste colaterala de sud a navei ilustrează acest demers, fiind aparent singura etapă finalizată dintr-un mai vast proiect, care includea și realizarea unui cor hală cu deambulator.

Transformarea navei a fost realizată prin înălțarea peretelui exterior sudic la cota navei centrale, respectiv a transeptului, și prin demolarea suprafețelor de zidărie dintre pilaștrii traveelor, alcătuind astfel o galerie deschisă spre spațiul bisericii. Probabil concomitent cu tribuna a fost construit un turn de scară la exterior, iar mai târziu a fost realizat un oratoriu deasupra pridvorului din fața intrării de sud. Intervențiile au adus modificări doar la volum și, implicit, la arhitectura fațadelor de sud și vest, planimetria edificiului rămânând neschimbată.

Fațada de sud se remarcă prin șirul de pinioane triunghiulare care corespund la câte două travee în interior, însumând în total cinci module care acoperă toată lungimea navei. Rezultă o imagine a fațadei care nu mai reflectă întocmai dispunerea interioară, ci preia forma transeptului pe care-l integrează organic în desfășurarea orizontală, făcându-l aproape imperceptibil în vedere frontală. Păstrarea colateralei bazilicale este ilustrată de registrele inegale ale ferestrelor, cu cele de la nivelul tribunei mult mai înalte și reproducând ritmul plin-gol inițial, dat de succesiunea traveelor nivelului inferior.

Soluția de acoperire a navei laterale cu acoperișuri transversale terminate cu pinioane triunghiulare aparține repertoriului arhitecturii bisericilor hală din nordul Germaniei¹⁶, cu numeroase exemple la monumente din secolele 13 și 14 din Westfalia (catedralele din Minden și Paderborn, bisericile din Herford, Halle, Dortmund, Oelde-Stromberg, Enger). Modelul pare să fi ajuns la Sibiu pe filiera lojii vieneze, având în vedere că registrul tribunei reproduce sintaxa

---

¹⁴ Avram 1999, p. 60.

¹⁵ Chiar dacă marea diversitate de soluții a programului de arhitectură ecleziastică din faza gotică ar infirma aparent o legătură intrinsecă între funcțiune și formă (vezi Doig 2008, p. 169), totuși, nu se pot nega caracterul rațional al arhitecturii medievale și încărcătura de semnificații a decorului arhitectural.

¹⁶ Nussbaum 2000, p. 67.

fațadelor de la nava domului Sf. Ștefan din Viena (primul pinion de la vest, 1440)¹⁷, dar cu o morfologie diferită. Regăsim aceeași manieră de tratare a câmpurilor verticale cu perechi de ferestre ogivale încununate de pinioane triunghiulare (foarte bogat decorate și corespunzând unei singure travee la Viena sau lipsite de decor și cuplând două travee la Sibiu) și aceeași fereastră circulară pe fațada de vest (la Viena corespunzând unei capele din registrul inferior). Soluția la care s-a recurs pentru fațada sibiană a produs o schimbare de scară la nivelul percepției monumentului dinspre sud, unde se afla intrarea principală în biserică, conferindu-i un aspect monumental.

În interior, arhitectura galeriei se distinge prin racordarea armonioasă la volumul navei centrale spre care se deschide printr-o arcadă ce preia ritmul golurilor de la parter. Arcada galeriei provine din transformarea pereților navei centrale, care au fost demolați în dreptul traveelor până la pilaștri și respectiv până la arcul de sprijin lateral al bolților, rezultând un șir de stâlpi de zidărie cu formă similară celor de la parter. Spre deosebire de contrastul exterior dintre registrul ferestrelor ample ale tribunei și cel al ferestrelor mici din colaterala bazilicală, interiorul lasă impresia unui raport echilibrat între partea veche și cea nouă. Pentru armonizarea parterului scund cu deschiderile înalte de deasupra, arhitectul a recurs la un artificiu, amplificând arcada existentă cu încă un rând de arce spre navă, care pornesc din grosimea pilaștrilor. Astfel, interfața arcadei inferioare a dobândit deschideri mai înalte, iar balustrada galeriei a avansat ușor în nava centrală, sprijinită pe noile arce, care sunt susținute de pilaștrii navei și nu de stâlpii arcadei. În decursul timpului, parapetul balustradei a suferit mai multe refaceri, forma sa actuală fiind rezultatul restaurărilor de la începutul secolului 20.

Componenta cea mai spectaculoasă a galeriei o reprezintă bolțile în stil gotic târziu, care contrastează cu succesiunea regulată a traveelor boltite în cruce pe ogive din nava centrală și din transept. Geometria bolților ilustrează o fază stilistică în care separarea traveelor prin arce a dispărut, dar modularea desenului continuă să pună în evidență sistemul constructiv. Forma aparține tipului de boltă în stea cu travee legate, având centrul marcat printr-un pătrat traversat de nervuri dispuse în cruce și racordate axial prin romburi.

Tipul de boltă cu centrul marcat de nervuri dispuse în formă de pătrat sau dreptunghi, având laturile paralele cu axele traveelor, este considerat caracteristic pentru repertoriul lojii

---

¹⁷ Nussbaum 2000, p. 244, nota 475.

pietrarilor din Steyr (Austria)¹⁸. În Austria, motivul casetelor pătrate a apărut mai întâi în colateralele corului hală al bisericii parohiale din Steyr, a cărei construcție a fost începută în 1443 de maistrul Hanns Puchsbaum, iar bolțile au fost executate după 1454 de Mert Kranschach¹⁹. Această manieră de figurare a bolților a fost utilizată apoi la o serie de edificii construite în a doua jumătate a secolului al 15-lea și la începutul veacului următor în regiunea Stiriei și în împrejurimi, cum ar fi navele bisericilor parohiale din St. Peter an der Au (după 1452), Baden bei Wien (după 1477), Krems an der Donau (1508)²⁰ sau Eisenerz (tribuna de vest, datată prin inscripție 1517). Motivul casetelor pătrate apare și la bolta oratoriului de la etajul pridvorului sudic al catedralei Sf. Elisabeta din Košice, considerat un produs al lojii vieneze din jurul anilor 1425 -30²¹, deci anterior bolților corului din Steyr; bolta oratoriului are formă stelată pe travee dreptunghiulară, cu centrul marcat de o casetă pătrată traversată de nervuri în cruce, ca la Sibiu. Tot un exemplu mai timpuriu de boltă având o casetă pătrată în centru se află în sacristia bisericii parohiale din orașul Bozen (Bolzano), în Tirolul de Sud; sacristia a fost terminată în anul 1447²², iar planul bolții are un desen înrudit cu cel din galeria sibiană.

Bolta galeriei este modulată pe zece travee, care însumează toată lungimea navei, dar racordarea la suprafețele verticale nu urmărește întocmai ritmul golurilor și nici arcuirea ferestrelor. Există locuri în care luneta bolții este atât de dezaxată față de cea a ferestrei încât nervurile de la perete întretaie partea superioară de la ambrazura golului, fapt ce arată că bolta a fost construită într-o altă etapă. Analogia cu monumentele din Austria indică drept autor al bolții un arhitect format în ambianța lojii din Steyr, iar caracteristicile stilistice ar încadra-o în deceniul opt sau nouă al secolului al 15-lea.

Turnul scării exterioare ocupă a patra travee dinspre vest, în dreptul turnului clopotniță și lipit de un contrafort al navei. Practic, el înlocuiește o fereastră din registrul galeriei și urcă până la nivelul pinionului, integrându-se organic în arhitectura fațadei. Lipsa contrafortului din axul pinionului și poziția centrată a ferestrei alăturate arată că scara a fost construită în aceeași etapă cu galeria. Foarte probabil, inscripția cu anul 1520, de la partea superioară a turnului, privește

---

¹⁸ Buchowiecki 1952, p. 105; Preuler 1997, pp. 51-53.

¹⁹ Koch, 1993, pp. 26- 47.

²⁰ Buchowiecki 1952, p. 271.

²¹ Marosi Ernő 1969, 1-2, pp. 64-65. O varietate a acestui motiv apare într-un desen de boltă aflat în colecția Academiei de Arte din Viena, prezentând două pătrate suprapuse parțial; schema a fost asociată bolților capelilor laterale din biserică parohială Frauenkirche din München și datată în jurul anului 1475, cf. Böker , 2005, p. 245, nr. 16. 924.

²² Ladurner 1851, pp. 14-15; Weingartner 1951, p. 26.

doar construcția ultimului registru, de la nivelul pinionului; diferențierea etapelor este vizibilă la exterior prin maniera de tratare a suprafețelor parietale în ultimul registru, unde muchiile sunt accentuate. Tot o intervenție mai târzie pare să fie și accesul exterior în turnul scării, care este posibil să fi avut inițial accesul din interior. Lipsa oricărui racord între portal și soclul turnului precum și amenajarea rudimentară a treptelor exterioare arată că sunt rezultatul unor modificări operate mai târziu.

Deasupra pridvorului de sud a fost construită, la un moment dat, o capelă cu intrare din galerie. În arhitectura capelei se remarcă o nișă poligonală pentru altar realizată în peretele estic printr-o extensie în consolă, ca un burduf. Partea inferioară a burdufului este împodobită cu vrejuri mărunte în relief, cu un desen complicat și neregulat. La interior, nișa altarului se termină cu o semicalotă în formă de scoică. Capela are o boltă cu nervuri arcuite derivată dintr-o schemă în stea, la care paralelogramele se întretaie prin linii curbe. Este un tip de boltă care, începând din ultimul sfert al secolului al XV-lea, a transformat schemele geometrice cu nervuri drepte și rețea de paralelograme în „forme organice”²³. Decorul absidei de pe peretele răsăritean al capelei are caracter eclectic, combinând motivul de scoică²⁴, de factură renascentistă, cu elemente gotice târzii reprezentate la interior de chenarul de baghete încrucișate de la baza calotei, iar la exterior de reliefurile cu vrejuri de pe baza ieșită în consolă. Caracteristicile formale pledează pentru datarea capelei în deceniul al doilea al secolului al XVI-lea, cu alte cuvinte după terminarea bolților galeriei din colaterala sudică. Indicii în acest sens ne oferă și zona accesului în capelă, unde se pot observa ajustări ale nervurilor de la bolta galeriei și îngustarea reazemelor din perete pentru a face loc ancadramentului de piatră al unei deschideri concepute ca un arc triumfal.

Exemple de capele adăpostite în construcții etajate dispuse în fața portalurilor, având funcțiuni diverse, pot fi enumerate în spațiul central și central-est european începând cu biserica Fecioarei (Church of Our Lady) din Nürnberg, până la cazurile mai puțin ilustre ale bisericilor parohiale din Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Banská Bystrica (Slovacia)²⁵. În arhitectura medievală religioasă din Transilvania, pridvoare etajate în fața intrărilor laterale au avut bisericile

---

²³ Clasen 1961, p. 82; Nußbaum 1999, p. 260.

²⁴ În Transilvania, un motiv similar apare pe fațada capelei Lázó de la Alba Iulia, construită în 1512 (Vătășianu 1959, p. 558).

²⁵ La biserica Sf. Egidiu din Bardejov, capela situată deasupra pridvorului intrării de sud găzduia altarul Sf. Elisabeta al breslei croitorilor (Božová et alii 1998, p. 98), la biserica parohială din Banská Bystrica deasupra pridvorului sudic se afla probabil capela Fronleichnam, fundată la începutul anilor 1470 (Endrödi 2006, p. 39), în vreme de la Sf. Iacob din Levoča spațiul era destinat așa-numitului oratoriu al lui Matia Corvinus, construit împreună cu pridvorul sudic după 1474 (Dlugoš 2004, p. 8).

din Moșna (Meschen) și Sighișoara (Schäßburg); în aceste cazuri, rolul de capelă pentru încăperile de la etaj poate fi deocamdată doar bănuțit, prin analogie cu exemplele cunoscute²⁶.

Hala parțială de la Sibiu se înscrie într-o tipologie de configurare a spațiului interior prezentă începând din faza romanică în regiunea Rinului de mijloc, ca o varietate a halei în care nava a fost înzestrată cu galerii laterale pe toată lungimea; în zonă acest tip numără opt exemple realizate de la începutul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVI-lea²⁷. Tipul *Emporenhalle* a fost preluat în faza goticului târziu la biserici din sudul și centrul Germaniei, cu o răspândire mai mare în Saxonia²⁸. Introducerea galeriilor laterale a determinat o amplificare a suprafeței utile, care a fost realizată fie prin etajarea colateralelor existente, fie printr-o reconstrucție integrală a navei.

Rolul galeriei sibiene în topografia interiorului din perioada ritului catolic este obscur, o ipoteză fiind aceea a integrării sale în funcțiunea liturgică a navei²⁹. Cert este că prin construcția galeriei s-a realizat o mărire a suprafeței utile cu o treime, iar legătura nemijlocită cu oratoriul aflat deasupra pridvorului sudic sugerează o funcțiune integrată a celor două spații. Amenajările similare din Austria și Germania aveau uneori un statut special, fiind rezervate fundatorilor capelelor situate la parter (Amberg)³⁰. În alte cazuri, cum ar fi biserica Sf. Salvator din Passau (1479), galeriile găzduiau mulțimile de pelerini venite să privească sfintele relicve expuse în sanctuar³¹. Un caz special îl reprezintă cel al bisericii Sf. Spirit din Heidelberg, unde galeriile din nava centrală au fost construite cu scopul de a adăposti prețioasa Biblioteca Palatina³².

Informațiile din izvoare indică două evenimente mai importante care ar fi putut asigura resurse financiare pentru realizarea unor lucrări de transformare a bazilicii din Sibiu și anume intrarea orașului în posesia bunurilor prepoziturii Sf. Ladislau, în 1424, și dobândirea proprietăților abației cisterciene de la Cârța, după desființarea acesteia în 1474. Alte date relevante pentru construcție sunt consemnate documentul din 1460 al confreriei Corporis Christi, în care se specifică faptul că biserica fusese amplificată în lungime și lățime cu contribuția

---

²⁶ Machat 1977, p. 74.

²⁷ Wells 2003, p. 100.

²⁸ Gerstenberg 1913, p. 39.

²⁹ A se vedea și opinia avansată pe această temă de Firea 2008, p. 69.

³⁰ Despre rolul de loc privilegiat al tribunelor laterale a se vedea Meuche 1972, I, pp. 551-556. Un caracter de reprezentare, prin preluarea modelului de la biserici senioriale (Stiftskirchen), a fost presupus și în cazul tribunelor laterale din nava bisericii din Kiedrich (Wells 2003, p. 134).

³¹ Nussbaum 2000, p. 211.

³² Keller 2011, p. 6.

confreriei³³. Extinderea în lungime privea, cel mai probabil, partea de vest a navei și nu corul hală, ale cărui fundații au fost recent descoperite în Piața Huet și a cărui construcție era în desfășurare în anul 1448³⁴. Despre o fază de lărgire a navei în secolul 15, după cum se afirmă în istoriografie³⁵, nu există dovezi concludente și nici săpăturile arheologice de la exteriorul bisericii nu au confirmat acest lucru³⁶. Unele lucrări de amplificare a bisericii în lățime au fost realizate abia în ultima treime al secolului al 15-lea și au constat în extinderea sacristiei (1471) și a brațului de nord al transeptului, în cel din urmă fiind amenajată o capelă privată³⁷.

Este dificil de stabilit o legătură directă între informațiile documentare referitoare la activitățile constructive desfășurate în perimetrul orașului în a doua jumătate a secolului al XV-lea și șantierul bisericii. În anul 1462 este atestată prezența unui arhitect austriac la Sibiu, *magister Martinus Lapidida de Austria* care fusese angajat de Magistrat³⁸, dar documentele nu conțin indicii despre construcțiile la care a lucrat. Registrele de socoteli ale orașului dovedesc angajarea orașului într-o intensă activitate constructivă desfășurată concomitent pe mai multe fronturi la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul veacului următor, care priveau fortificațiile cu porțile, biserica parohială și abația de la Cârța. În anii 1493 și 1494 sunt înregistrate încasări și cheltuieli pentru șantierul bisericii parohiale cu simpla mențiune *pro fabrica ecclesiae* sau *pro turri ecclesiae*³⁹. Lucrările la turn au cuprins probabil etajarea acestuia, realizată în anul 1494 de către maestrul pietrar Bernhard, care în 1496 a lucrat și la fortificațiile orașului⁴⁰. La începutul secolului al XVI-lea sunt consemnate alte lucrări la biserică, mai întâi în anul 1505, de pietrarul sibian Caspar Zoller⁴¹, apoi în 1509 este plătit transportul a trei căruțe de piatră de la Cricău și este terminat porticul intrării de nord, de către maestrul pietrar Nicolae⁴². În lipsa unor referiri clare la structurile aflate în lucru, în afară de turnul clopotniță și de porticul nordic, se poate doar specula pe tema părților din biserică la care s-a lucrat în această perioadă. Înălțarea turnului în 1494 constituie termenul ante quem pentru încheierea lucrărilor de transformare a navei într-o

---

³³ *Urkundenbuch*, VI, p. 88.

³⁴ Entz 1996, p. 404.

³⁵ Roth 1934, p. 89; Vătășianu 1959, p. 227.

³⁶ Marcu Istrate 2007, p. 57.

³⁷ Firea 2008, p. 72.

³⁸ *Urkundenbuch* VI, pp. 113-115.

³⁹ *Rechnungen*, pp. 175, 178, 177.

⁴⁰ *Rechnungen*, p. 224.

⁴¹ *Rechnungen*, pp. 450, 548.

⁴² *Rechnungen*, p. 543.

hală parțială, prin urmare putem bănuși că lucrările consemnate în perioada următoare priveau, în linii mari, capela și pridvorul de pe latura de sud.

Transformarea navei bisericii parohiale din Sibiu putea fi motivată de considerente funcționale vizând în principiu nevoia de mai mult spațiu, sau de considerente formale ținând de preluarea unor modele din arhitectura contemporană central-europeană (în cazul în speță structura hală) și de sporirea caracterului de reprezentare a edificiului parohial. Construcția galeriei de la Sibiu s-ar putea datora unui demers prefigurat în prima jumătate a secolului al XV-lea, care avea în vedere mărirea bisericii parohiale, devenită *praeposituram ecclesiae beatae Mariae virginis*⁴³ după desființarea prepoziturii Sf. Ladislau în 1424 și privea deopotrivă intenția măririi corului.

Din analiza detaliilor constructive și a componentelor decorative se pot desprinde trei etape majore în execuția frontului sudic începând cu edificarea galeriei și a turnului scării, urmată de construcția bolților și în final de cea a capelei peste pridvorul intrării. Formele pledează pentru o încadrare a etapelor în intervalul cuprins între mijlocul secolului al XV-lea și deceniul al doilea al secolului următor.

Soluția de transformare a bisericii parohiale din Sibiu a deschis calea unui nou tip constructiv în arhitectura ecleziastică din Transilvania, și anume acela al halei cu galerii în navele laterale. În ultimul sfert al secolului al XV-lea va fi transformată, într-un mod similar, nava bisericii parohiale din Mediaș, urmată de cea de la Bistrița, care va fi ultima și totodată singura realizare integrală a tipului *Emporenhalle* în regiune.

Bibliografie:

- Reissenberger 1884   Ludwig Reissenberger, *Die evangelische Pfarrkirche A.B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1884.
- Entz 1996   Entz Géza, *Erdély építészete a 14-16. században*, Kolozsvár, 1996.
- Niedermaier 2008   Paul Nidermaier, *Städte, Dörfer, Baudenkmäler. Studien zur Siedlungs- und Baugeschichte Siebenbürgens*, Köln Weimar Wien, 2008, pp. 271-285.
- Urkundenbuch*   Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, Bukarest, 1981/ VII, Bukarest, 1991.

---

⁴³ *Urkundenbuch* VII, p. 139.

- Rechnungen*   *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I Bd. (1380-1516), Hermannstadt, 1880.
- Soterius 2006   Georg Soterius, *Cibinium. Eine Beschreibung Hermannstadts vom Beginn des 18. Jahrhunderts*, Ed. Lore Poelchau, Köln Weimar Wien, 2006.
- Möckesch 1839   Samuel Möckesch, *Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt*, Hermannstadt, 1839.
- Neugeboren 1855   J. L. Neugeboren, *Die Hauptkirche der evangelischen Glaubensgenossen Augsburgischer Confession in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1855.
- Gündisch 1947   Gustav Gündisch, *Die Grabsteine in der Ferula der evangelischen Stadtpfarrkirche in Hermannstadt*, in: *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, XII, 1947, 10-33.
- Vătășianu 1959   Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959. Marcu Istrate 2007 Daniela Marcu Istrate, *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică*, Alba Iulia, 2007.
- Roth 1905   Victor Roth, *Geschichte der deutschen Kunst in Siebenburgen*, Strassburg, 1905.
- Otte 1855   Heinrich Otte, *Grundsätze der kirchlichen Kunst Archäologie des deutschen Mittelalters*, Leipzig, 1855.
- Johnson 2007   Maxwell E. Johnson, *The rites of Christian initiation: their evolution and interpretation*, Collegeville Minnesota, 2007.
- Božová et alii 1998   J. Božová, G. Drobnik, F. Gutek, *Die St. Ägidius Kirche in Bartfeld*, Bardejov, 1998.
- Avram 1999   A. Avram, I. Bucur, *Denkmaltopographie Siebenbürgen. Stadt Hermannstadt 5.1.1*, (Ed. Ch. Machat), Köln, 1999.
- Doig 2008   Allan Doig, *Liturgy and architecture from the early church to the Middle Ages*, Hampshire, 2008.
- Nussbaum 2000   Norbert Nussbaum, *German Gothic Church Architecture*, New Haven and London, 2000.
- Buchowiecki 1952   Walther Buchowiecki, *Die gotischen Kirchen Österreichs*, Wien, 1952.
- Preuler 1997   Ulrike Preuler, *Studien zur Bautätigkeit der Viertellade von Steyr in*

- Westniederösterreich*, Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie, Universität Wien, 1997.
- Koch 1993 R. Koch, B. Prokisch (Hsg.), *Die Stadtpfarrkirche von Steyr*, Steyr, 1993.
- Marosi 1969 Marosi Ernő, Die zentrale Rolle der Bauhütte von Kaschau (Kassa, Košice). Studien zur Baugeschichte der Pfarrkirche St. Elisabeth um 1400, în: *Acta Historiae Artium*, XV, 1969/1-2, 25-74.
- Böker 2005 Johann Joseph Böker, *Architektur der Gotik. Bestandskatalog der weltgrößten Sammlung an gotischen Baurissen der Akademie der bildenden Künste Wien*, Salzburg München, 2005.
- Ladurner 1851 Justinian Ladurner, *Beiträge zur Geschichte der Pfarrkirche von Bozen*, Bozen, 1851.
- Weingartner 1951 Joseph Weingartner, *Die Kunstdenkmäler Südtirols*, II, Innsbruck Wien, 1951.
- Clasen 1961 Karl Heinz Clasen, *Deutsche Gewölbe der Spätgotik*, Berlin, 1961.
- Nußbaum 1999 Norbert Nußbaum, Sabine Lepsky, *Das gotische Gewölbe. Eine Geschichte seiner Form und Konstruktion*, Darmstadt, 1999.
- Endrödi 2006 Gábor Endrödi, Grosse Kunst aus „Hass und Neid“. Überlegungen zu Bauarbeiten und zur Ausstattung der Neusohler Pfarrkirche um 1500, în: *Acta Historiae Artium*, 47/2006, 37-78.
- Dlugoš 2004 František Dlugoš, Ladislav Jiroušek, *St. James Church in Levoča*, Levoča, 2004.
- Machat 1977 Christoph Machat, *Die Bergkirche zu Schässburg und die mittelalterliche Baukunst in Siebenbürgen*, München, 1977.
- Wells 2003 Claudia Wells, *Die Pfarrkirche in Kiedrich und die spätgotischen Dorfkirchen im Rheingau. Sakralarchitektur auf dem Lande mit städtischem Charakter*, Dissertation, Universität Marburg, 2003.
- Gerstenberg 1913 Kurt Gerstenberg, *Deutsche Sondergotik. Eine Untersuchung über das Wesen der deutschen Baukunst im späten Mittelalter*, München, 1913.
- Firea 2008 Ciprian Firea, Biserica Sf. Maria din Sibiu: liturghie medievală și arhitectură gotică (1350-1550), în: *Ars Transsilvaniae*, XVIII, 2008, 47-74.

- Meuche 1972 Hermann Meuche, Zur gesellschaftlichen Funktion der Emporen im obersächsischen Kirchenbau um 1500, in: *Évolution générale et développements régionaux en histoire de l'art* [Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art Budapest 1969], Budapest, 1972, I, 551-556.
- Keller 2011 Marlis Keller, Werner Keller, *The church of the Holy Spirit in Heidelberg and its church windows*, Heidelberg, 2011.
- Roth 1934 Victor Roth (Hsg.), *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Berlin, 1934.
- Böker 2007 Johann Joseph Böker, *Der Wiener Stephansdom. Architektur als Sinnbild für das Haus Österreich*, Salzburg Wien, 2007.